

Um Tadeusz Borowski og Auschwitz

Heri Mohr

Tá ið tann einogtjúgu ára gamli litteraturlesandi goymsluarbeiðarin Tadeus Borowski 29. apríl 1943 varð beindur inn um portrið í koncentrationsleguni Auschwitz, hevði hann longu drúgvar royndir í tvingsiilsarbeiði, svongd og tilvildarligum harðskapi.

Fýra áragamalsá hann for-eldur síni verða handtikin av sovjetiskum hernaðarpolitii; seytjan ára gamal hevði hann upplivað ta áhaldandi bumbingina av Warszawa frá týskum flogførum í 1939, og í tí hersetta polska høvuðsstaðnum hevði hann merkt á sínum egna kroppi, at bert hetta at hava eina bók uppi á sær var lívshættisligt.

Borowski yvirlivdi tvey ár í teimum týsku koncentratíonslegunum, men kortini varð tað hendan tíðin í koncentrationslegunum, ið drap hann. Átta og tjúgu ára gamal tók hann lívið av sær, men áðrenn tað hevði hann skrivað nakrar realistiskar, sjáldsama poetiskar frásagnir um lívið og deyðan í Auschwitz, Natzweiler og Dachau-Allach. Við sínum hermetiskt óbundna máli endurskapti hann fangaleg-anna klaustrofobi: Man verður beindur inn; og portrið er stongt.

Tadeusz Borowski varð føddur 12. november 1922 í Zhitomir, ein býur nakað vestan fyri Kiev í Ukraina. Í hesum skógarrandaða, miðal-stóra býi livdu íbúgvvararnir tá í tíðini – ein bábylónsk fløkja av russum, ukrainum, litaum, jødum og polakkum – av námsvinnu, skóghøgging og framleiðslu av instrumentum. Undir fyrra heimsbardaga var býurin ein týðandi jarnbreytarstøð millum Warszawa og Kiev og hevði til skiftis verið polskur og russiskur.

Foreldrini hjá Borowski vóru bæði etniskir polakkar. Pápin Stanislaw, sum var útbúgvin bókhaldari, fór í tí polsk-russiska krígunum 1919-20 sjálvboðin í herin hjá tí polska marskálkinum Pilsudski, og av hesi orsök varð hann í 1926

handtikin av tí sovjetiska hernaðarpolitinum. Í 6 ár noyddist Stanislaw undir ómenniskjansligum umstøðum at grava undirsjóartunnlar í Karelinum norðan fyri Leningrad (nú Skt. Pætursborg). Í 1930 varð eisini mamman Teofila handtikin og deporterað til eina arbeiðslegu við áanna Yenisey í Sibiria. Ein fastir ella mostir tók sær av børnunum. Fleiri ár gingu, áðrenn foreldrini og teirra synir komu saman aftur í Warszawa.

Um kvøldið 24. februar 1943 varð genta Borowski tikin av nazistunum, og dagin eftir varð hann sjálvur tikin, tí hann hevði uppi á sær bókina Fagre nye Verden (Brave New World) eftir Aldous Huxley, sum nazistarnir høvdu bannlýst. Borowski varð beindur í tað tiltikna ónda Pawiak-fongслиð, sum var nær við Warszawa-ghettoina. Har var hann í einum fangaholi í tveir mánaðar uttan at vita, hvat ið hent var við hansara familju, vinfólki og gentu. Úr fongslinum hoyrði hann ruðuleikan frá ghetto-uppreisnini í páskavíkuni. Og tann 29. apríl sama árið varð hann fluttur við toki til ta nazistisku koncentrationsleguna Auschwitz-Birkenau í Polen, har fanganummarið 119 198 beinanvegin varð tatoverað á hansara vinstra arm framman fyri albogan.

Øll í koncentrationsleguni gingu nakin, skrivar Borowski. Vit vórðu avlúsað og fingur fangabúna úr brunnum við Zyklon-B-uppløysing, sum drepur lýt í toyi og menniskju í gasskømrum. Legan var hermetiskt stongd. Hvørki fangar ella lýt sluppu út um portrið. Allan dagin válaðu í túsendatali av naknum menniskjum millum barakkir og á opnum samankallingarstøðum (appelstøðum). Otta-ogtjúgutúsund kvinnur, sum klæðini vórðu skrædd av, vórðu ríknar út úr barakkunum og runnu har rundan um.

Í Birkenaus FKL (Frauen Konzentrations Lager) fann hann gentu sína, Mariu Rundo, av tilvild á vári 1944. Krónrakað og diddarak, sum hon var, mundi hann ikki kent hana. Fyri lættari at kunna smugla medicin og mat inn til hennara, gavst hann við tí lætta arbeiðnum á sjúkrahúsinum og gjørdist í staðin fyri takleggjari á FKL.

Júst hetta summarið var

Tadeusz Borowski

likvideringin, hóprápið, í leguni komin í hæddina. Tíggjutúsundatals jødar – yvirhøvur ungarskir – komu dag um dag í kriotúrvognum fyri at verða rænd og dripin í serframleiddum gassovnum til sama endamáli. Eingin gull-tonn ella gullplumba endaði í gassovninum: tannúttøka varð framd áðrenn gassing og so goymd sum týsk ríkisbankaogn.

Tá ið russarar seint á sumri 1944 av álvara framdu áhaldandi stóralop á øllum vígvøllinum frá Finlandi til Kaukasus, og tann týska kríggsmaskinan soleiðis varð sundursorlað, flýggjaði alt, sum var ført fyri at ganga og renna, vestureftir. Borowski var komin til Dachau koncentrationsleguna ikki langt frá München í Týsklandi, tá ið tann amerikanski herurin kom har 1. mai 1945. Tá vígaði hann einans 35 kilo.

Í bókini Hjá okkum í Auschwitz – hon kom út á donskum í 2009 – eru fleiri stuttsøgur, sum Borowski skrivaði. Væl umhugað og skrivað, serliga við tveimum eyðkennum: konsekvent, regluføst nýtsla av fyrstu-honds frágreiðingum; og nýtsla av góðkendari, grammatiskt einfaldari koncentrationslegujargon (serbólkamál).

Í 1946 skrivaði Borowski á fyrsta sinni sínar frásagnir í einari antologi (Vi var í Auschwitz). Aftast í bókini er eitt yvirlikt yvir orð, so kallað Lagersprache. Eins og í Bábylon var stór málslig fløkja í Auschwitz: polskt, jiddisch, russiskt, franskt, hálendskt, grikst og fleiri onnur mál. Við stóði í boðum og rópum og fyriskip-anum frá tí týska legu-yvirvaldinum, uppstóð eitt serligt lingua franca, eitt serligt "krematorium-esperanto," sum varð brúkt tvørtur um málslig mørk. Tað var eitt einfalt, primitivt mál, sum var samansett av styttingum, talorðum og orðum í boðshátti við so

Auschwitz

fáum stavilsum sum gjørligt. Eitt mál hjá teimum, sum kendu prísina á breyði, leyki og lissum og revsingina fyri misbrot. Eitt mál, har grammatikkin var brotin niður, á sama hátt sum tann millummenniskjaligi solidariteturin, og hvar ein sagnorðarbendingarformur var eins týðningarleysur sum lívið og tignin hjá tí einstaka menniskjanum.

Eitt sagnorð, sum ofta varð nýtt, var "organisera." At "organisera" var at útvega sær mat, toy og fyrimunir við at stjála, mutra, hótta og at fremja harðskap. Fyri at kunna hetta, var neyðugt at hava samband og vera væl við korrumperaðar "kapo-ar" (fangar, ið høvdu ávisar heimildir) og kenna tey, ið arbeiddu í køkum og á goymslum. At "organisera" var synonymt við at yvirleva. Eitt týðningarmikið frámerki var fanganummarið, sum allir fangar fingur tatoverað á armin í somu løtu, teir komu í leguna. Meðan persónsnarvið ongan týðning hevði, kundi hetta nummarið vera altavgerandi. Tað vísti, hvussu leingi man hevði yvirlevað. Tess minni nummarið var, tess betri fyri varð ein hildin at vera. Tvær samtyktar kodur: "FKL" og "puffin," sum í einum avstubbyaðum umhvørvi við mansligum brutaliteti, vakti longsul og girnd. "KFL" var stytting fyri barakkirnar hjá konufólkunum í Birkenau og "puffen" var slang fyri bordell.

Orðini "Transport" og "ovn" og "skorstein" vórðu søgd bart út uttan umskrivning. Men orðini skuldu skiljast sum tað ósigandi.

Tá ið ungarski rithøvundurin Imfre Kertész (føddur 1929) varð heiðraður við virðisløn Nobels í 2002, segði hann í takkarrøðuni, at tað, ið Borowski hevði skrivað, var honum (Kertész) ein týðandi inspiratiónskelda. Sjálvur var hann ein av teimum fáu jødunum, ið komu livandi út

úr Auschwitz. Í bókini Dossier K (umsett til danskt í 2006) sigur hann, hvussu hann í 20 ár við bókini De skæbneløse (umsett til danskt í 2002) stig fyri stig skapti eina í fyrstani næstan orðleysa vitan um bókmentir." ... "Eg var noyddur at uppfinna Auschwitz av nýggjum og soleiðis fáa alt livandi aftur. Alt mátti skapast við hermetiskt málsligum komposítionsgandi."

Í 1951 varð ein vinmaður Borowski handtikin av tí kommunistisku loyniløgregluni. Hetta hendi í somu íbúðini, har hann sjálvur varð handtikin av Gestapo í 1943.

Nú gjørdur teir polsku kommunistarnir tað sama 8 ár seinni.

Borowski royndi at hjálpa vinmanninum, men fekk tey boðini, at "eitt rættvíst fólk mistekur seg ongantíð."

Sjelkaður og vónbrotin var Borowski komin nær tromini til tað psykiska

heljardýpið, sum hevði elt hann í 25 ár, frá tí degi hann sum fýra ára gamal smádrongur sá tað sovjetiska hernaðarpolitiið fara við foreldrunum.

Nakað av tí seinasta, Borowski mundi skriva, var brævið Ein heimur av gróti til ein vinmann. Tað byrjaði soleiðis: "Ein tanki er runnin fram fyri meg, sum eitt fostur í einari lívmóður, við ræðslubundnum ánilsum..."

Á kvøldi 1. juli 1951 andaði hann við vilja tað deyðiliga gassið frá ovnum í køkinum í seg í íbúðini hjá sær í Warszawa. Hetta var hansara triðja sjálmorðsroynd. Fáar dagar frammanundan átti kona hansara eina dóttir. Hann vitjaði konuna og dóttirina seinnapartin sama dag.

Hetta er leystliga umsett úr bókini Hjá okkum í Auschwitz eftir Tadeusz Borowski.

Russiski rithøvundurin Anna Politkovskaja skrivaði dagbók frá 7. december 2003 til 31. august 2005, til hon varð myrd í Moskva 6. oktober 2006, 48 ára gomul. Tá hennara dagbók kom út á donskum, skrivaði virdi blaðmaðurin, aðalstjóri í Politiken, Tøger Seidenfaden (1957-2011) í fororðinum m.a., at hetta var "Den vigtigste bog i umindelige tider." Hann skrivaði eisini, at "tá ið man hevur lisið "Russisk dagbók," kom morðið á Onnu Politkovskaja alt annað enn dáttliga. Í tí Russlandi, Putin hesi ár stóð á odda fyri, var tað næstan ein sjálvfylgja, at Anna Politkovskaja ikki kundi sleppa við lívinum. Nei, hon varð dripin, tí russiskir valdsherrar ikki tola, at tað áhaldandi verður víst á sannleikan, tá ið teir bera seg at sum brotsmenn

– ella bara himmalrópandi inkompetent..." Í hesum døgum fyri 75 árum síðani stóð allur heimurin í ljósum loga av brotsmanna og ódugnaskapsins áðum. Nationalisma, maktgreði og peningagirnd áttu stóran leiklut í hesum heljareldi.

Í dag hongur damoklessvørið í einum tunnum tráði hóttandi mannatilveruna kanska meira enn nakrantíð. Eisini hesa ferð av somu orsøkum: valdsharrar, ódugnaskapur, nationalisma, maktgreði, peningagirnd og fanatisk trúarvilling.

Og Putin er enn stinnur í Russlandi. Við drúgvum royndum sum (fyrirverandi) KGB yvirmaður og harðkók-aður nationalistur, er hann vorðin ein álvarslig hóttan móti heimsfriðinum. Hetta minnir okkum um Europa og Asia í 1939.